

Cseh Gizella

Édes Gergely, az elfeledett mesterkedő

„A köznép nyelvét őrizd, ha azt akarod, hogy az egész nemzet éljen. A nemzetet a nyelv teszi, a nyelv a nemzet lelke. – Nem csinósítani vagy javítani kell a nyelvet, mely az egész köznépé, mert ezzel romlását dolgoznánk, hanem őrzeni és önnön valóságában megtartani.” Az idézet szerzője a magyar művelődéstörténet 1763. január 24-én született érdekes, az utókor által méltatlanul elfeledett alkotó egyénisége, Édes Gergely. A Komárom¹ melletti Madar² községben, kisbirtokos család hatodik gyermekeként látta meg a napvilágot. Későbbi, *Édes Gergely életének rövid kivonása* című életrajzi eposzában (1826) a következőképpen ír: „A születésemnek kedves helye volt Madar, a melly’ / Révi-Komáromtól négy rövid óra gyalog. / Révi-Komárom esik nap-enyészeti tájra Madartól / ‘S révi Komáromtól nyári Keletre Madar. / Éjszokról erdők ‘s szőlőhegyek’ alja keríti; / Délre mezőt szemlél a ‘Duna’ partja felé / És hegyeket mellyek kékellenek a ‘Duna’ déli / Partja fölött Almás ‘s Neszmely’ irányja között. / Marczelháza, Hetény, Szentpéter, Perbete, Radvány, / Virt, Bátorkeszi, Mocs, közbe szorítja körül...”³

Kétéves volt, amikor édesanyja, Kun Anna, hetedik gyermekének világra hozatala közben életét vesztette. Apja, Édes Ferenc rövidesen újra megnősült. Gergely 1776-ben a sárospataki kollégium, majd három évi pataki tartózkodás után a debreceni kollégium diákja lett. Debrecenben dédelgetett költői álmai nem váltak valóra, s ezért még ugyanebben az esztendőben, 1779-ben visszautazott Sárospatakra, hogy ott folytassa tanulmányait. Nagy hatást gyakoroltak rá itteni oktatói, akik közül – az őt gyermekként a szülői házból magával vivő – Kereskényi Gábort, valamint Őri Fülöp Gábort, Rozgonyi Józsefet (a poétika tanárát), Szilágyi Sámuel, Szombathi Jánost és Szentgyörgyi Istvánt emlegette szeretettel. *Édes Gergely Élet-Írása 1829-ben* című életrajzi eposzában így emlékezik Sárospatakra való visszakérüléséről és ottani élményeiről: „*Én is azért kezdék kéredzeni-vissza Patakra / Hogy tudományomat ott még magasabbra vigyem. / Ott pedig egy végbenn egy évenn túl mulatót már / Meg ez előtt nem-vólt vissza fogadni szokás. / Én biztam még is szeretett Profeszszoraim hoz / Minthogy aző kebelek sem vala tőlem úres. / Ott a’ Szent írást magyarázó Doktor ólégszer / ŐRI, nem átalott állani szóba velem. / Néha SZILÁGYI viszont önnön házához-is intvénn / Szinte nem egyszer adótt tréfa beszédet elé. / SZOMBATI még tollát sem restellé fölemelni / Könnyűded Músám’ holmi hibája körül. / És ki jegyezni nekem mind a’ miket ekkorig a’ szép / Hangbann költőink’ tolla hibázva talált. / Mellyel előre sok olly botlástól mente-meg a’ melly / Tiszta fület méltánn sérteni fogna ma-is. / És az öreg Szentgyörgyi viszont atya módra szeretvénn / Szinte fiam-névvel toldani szokta nevem’.*”⁴

Szűkös anyagi helyzetére való tekintettel azonban rövidesen újra odahagyta Patakot és Sátoraljaújhelybe ment, hogy a vármegyénél másolással keresse meg kenyerét. Addigi

tanulmányait édesapja támogatta, ő azonban 1787-ben elhunyt. Anyagi forrásai elapadván Édes Gergely hazatért, s elfogadta a Hetény⁵ község által felajánlott rektori állást, amelyet még ugyanebben az évben tavasszal el is foglalt. 1788-ban aztán tovább ment Martosra,⁶ hogy a jegyzőséggel és segédmérnökséggel egybekötött rektori állást átvegye. 1790-ben aztán, tanulmányai befejezése céljából, visszatért Sárospatakra. A fegyelmet mindössze fél esztendeig bírta, s még abban az évben elfogadta a mezőszántói rektori állást. Itt írta meg élete első önálló munkáját, a *Természet könyve, avagy a természetből kimerített becses halhatatlanság* című antropológiai és lélektani elmélkedéseket tartalmazó tankölteményét, amelyben a korszerű természettudományt népszerűsítette (Kassa, 1793). A Mezőszántón töltött két év alatt szeretett volna annyi pénzt összegyűjteni, hogy tanulmányait külföldön egyetemen folytathassa. Ez a vágya azonban nem teljesült, s éppen ezért 1793-ban elfogadta Nagykinizs község megüresedett lelkészi állását. Innen írt először 1794 nyarán Kazinczy Ferencnek, s maradt vele levelezés általi kapcsolatban haláláig.⁷

Költőnk 1797 elején hazautazott Madarra, és lemondott csekély atyai örökségéről. Ezt követően bejárta a Dunántúl nagy részét, s elhatározta, hogy a Balaton-felvidéken keres magának lelkészi hivatalt. Először Veszprémben volt káplán, majd ugyanezen év végén megválasztották Nagyvázsony község rendes lelkészének. E helyütt négy évet töltött, majd 1801–1806 között a Fejér megyei Csóron teljesített szolgálatot. Itt vette feleségül Szászi Katalint, házasságukból hét gyermek született. 1807-ben már a Veszprém megyei Litéren élt, ahol ugyancsak négy esztendőt töltött. Ezt követően újból visszatért Csórra, amelyet 1813-ban Balatonhenyével cserélt fel. 1816-ban már Pápán találjuk, és állás híján Horatius összes költeményét fordította le magyar nyelvre. 1817-ben aztán (ugyancsak a Veszprém megyei) Kupon sikerült a lelkészi állást elnyernie. Tizenhat esztendei ténykedés után 1833-ban Pápaderecskére került, ahol tizenhárom esztendeig szolgált.⁸ 1846-ban nyugalomba vonult, és idős napjaira Albert fiához Tiszatarjánba húzódott vissza kipihenni élete fáradalmait.⁹ Ott hunyt el 1847. október 20-án. A református eklézsia halottas tabellájának 1847. évi 26. bejegyzése alapján halálának oka: „*Halálos betegsége: öregsége erőtlenségétől meggyőzötve nyolcheti betegség.*”¹⁰ Már életében, 1846-ban megírta saját *Sírversét*, a következő szöveggel: „*Imhol, az a kívül a Múzsák és Kellemek együtt / Nyájaskodtak szebb élte napjaiban, / Édes Gergely már itt nyugszik sírja porában, / Melybe leszállt nyolcvant már mikor évre haladt.*

Ő Madaron született s Patakon növelé tudományát, / Melyet közhaszonért gyűjteni holtig akart. / Hivatalában Vallás oltára körül ő / Híven izzadozott ötven öt évek alatt. / Már az ezer nyolcszáz szám negyvenhatra menendő / Volt, amikor e sírvers általa lépre kapott.”¹¹

Ma is álló síremléke felirata: „*Édes Gergely / Költő s Lelkész / Nagykinisi 4. / Nagy vásóni 4. / Csóri 9. Litéri 4 / B.Henyei 3. Kupi 13. / Derecske 14. 51 éveken / Szül. Madaron 1763 / Január 24. Meghalt / Tisza Tarjánban 1847 / Oktob. 20. éltének 86. eszt.*”¹²

Mielőtt belekezdenénk Édes Gergely korának, személyiségének ismertetésébe, szólnunk kell egy érdekes jelenségről. A magyar múlt majd' minden híres alakjáról maradt fenn festmény, képmás, grafika. Édes Gergely kivétel; róla nem rendelkezünk portréábrázolással. Bár a fáma szerint egyik közeli barátja, a csendélet- és portréfestő Szathmáry Király Pál (1726–1807), aki Bessenyei György idősebb társa volt a bécsi magyar testőrségnél, készített egy vázlatot Édes Gergely vonásairól. Ennek az ábrázolásnak nem sikerült ugyan

a nyomára akadni, de Édes életrajzi eposzának 1829-es változatából rekonstruálni lehet a költő-lelkipásztor arcvonásait: „Végre ha termetemet keresed, tudd meg, hogy az izmos / Vólt, de közép rendbenn állva mutatta magát / Vólt pedig illendő magas és az erőm ölegendő / 'S testembenn talpig nem vala semmi hiba. / Bőröm tiszta fehér; hajam is noha szőke, de kondor / Lágym sima; 's ősz szín már köztte jelenti magát. / Orrom meglehető, képem valamennyire szeplős, / Ám de piros tüzes, és szájam alatta kitsiny. / Nézetem is nyájjas, bátor; de szemérmes is, mint / Érzem is, és tükröm festve mutatja ma is. / Kékelő szemeim hamar el gyengültenek a' sok / Járvány 's gyúladozó vad nyavalyái miatt. / Meg szeretém a' bort már még ifjúi korombann, / És hihető hogy az is vont szememre homályt. / Mert tüzelé vérem' melly mindég úgyis öléggé / Forró vólt, es így a' szememre hatott. / 'S hogy sokat a' mellett olvastam-is, írtam-is éjjel / 'S nappal erőltetvénn, árthata nékik ez-is. / Negyven öt esztendőt tsak alig tölthettem el és már / Kénytelen akkor üveg szemre szorúlni valék. / 'S szűkebben lehetett olvasnom is írnom is attól / Fogva; de tisztább volt gondolatimnak Ege.”¹³

Ismerkedjünk meg Édes Gergely korának szellemiségével, költők munkásságával, alkotói egyéniségének jellemzőivel. A maga korában Édes népszerű volt ugyan, azonban csak az olvasóközönség körében. Az írók, a költők és a kritikusok többsége közös ellenszenvvel viseltetett felé és az egész irodalmi irányzattal (a míveskedőkkel vagy mesterkedőkkel) szemben, amelynek ő volt az egyik legtehetségesebb képviselője. A magyar nyelv megújításának mozgalma leginkább az irodalomban, többek között a poézisben érezte hatását. A költők egymással versengve kerestek új verselési módokat az új költészeti lehetőségekhez. Ekkor történt, hogy egy külföldi egyetemeket járt református lelkész, Gyöngyössi János „felfedezett” egy nálunk addig nem közismert verselési formát, a leoninust.¹⁴ A Gyöngyössi nevével fémjelzett költői irányzat kapta a későbbiekben a „mesterkedők” elnevezést, hiszen képviselői, például Molnár Borbála, Csizi István, Mátyási József, Kovács József, Gvadányi József és Édes Gergely, szenvedélyesen kísérleteztek a magyar nyelv verstani lehetőségeivel.¹⁵ A kor ismert vezéregyéniségei, Ráday Gedeon, Berzsenyi Dániel és nem utolsó sorban maga a nyelvújítási mozgalom feje, Kazinczy Ferenc egyaránt mereven elutasították az irányzatot és képviselőit, s ennek következményeként az alapító elhallgatott. Ugyanakkor már a kortársak között is akadtak érdekes kivételek; olyan nyelvűvelők, akik komolyan vették Édes Gergelyt és ötleteit. Közéjük tartozott Aranka György, a kolozsvári Erdélyi Magyar Nyelvűvelő Társaság „rendes titoknok”. Az említett közösség 1798. évi „pünkösdi” havának 9. napján tartott rendes gyűlésén Édes Gergely kapcsán a jegyzőkönyv 4. pontja leszögezi: „[Édes Gergely] a tudós társak közé számláltatik. Tudósíttassék róla; tudósítása megköszöntetvén; s kérsék, hogy a poézis mesterségéről írt munkáját, úgy a grammatikáját is, ha elkészül, addig pedig egy velős esmertetést békülden ne sajnálja.”¹⁶

Édes Gergely munkásságát a komoly és a könnyed hangvétel egyaránt jellemezte.¹⁷ Szellemes ötletei voltak. A keddet például a „ketted” szó származékának véelve szeretne volna átkeresztelni a szerdát hard-ra, a többi napot pedig nedd, ödd, hadd, hedd-re. Nevezetesek voltak egy magánhangzóra épülő hexameterei, amelyek segítették irodalmi nyelvünk fejlődését. E „versei” közül a legismertebb alkotása a görög szabadságharc idején született: „Őt görögöt törököt döngönyöz örökös gyönyörök között...” Az említeteken kívül írt még „danákat, iramatokat, keserveket, nyájaskodásokat” – azaz ódákat, epigrammákat, elégiákat, mulattatásra szánt verseket, valamint „eredeti oktató meséket”.

Nem utolsósorban pedig dalokat, mint például *A petri gulyás* címűt, amelyről utólag derült ki, hogy Édes Gergely és nem a nép ajkán született. Két, sok értékes művelődéstörténeti adalékot tartalmazó, kéziratban maradt önéletrajzi eposza nyomtatásban csupán 1999-ben jelent meg.¹⁸ Komolyabb lélegzetvételű munkái teológiai és természettudományos kérdésekkel foglalkoztak; így például a már említett *Természet könyve* című tankölte-mény. Írt egy verses regényt is *Szefir s Dalirózsa* címmel, hexameterekben. Fő művének *A halhatatlanság múzsája* című kéziratot alkotása tekinthető, amellyel a magyar „isteni comoediát” kívánta megteremteni. A tizenöt „zengedezetből” álló költemény egy álom leírása, amelyben a földi halandó végigvezetetik a föld, a pokol és a menny világán. Ugyanakkor sokat fordított; ezek közül Anakreón, Theokritos és Horatius verseinek átül-tetései értékesek.

Tekintsünk bele Édes Gergely közéleti kapcsolataiba.¹⁹ Már említettük, hogy Kazinczy Ferencsel 1794-től annak haláláig kapcsolatban állt.²⁰ Ugyancsak levelezés általi kapcso-latban volt gróf Széchenyi Istvánnal, Wesselényi Miklóssal,²¹ Aranka Györggyel, Batsányi Jánossal (az általa szerkesztett *Magyar Hirmondóba* rendszeresen verseket küldött), a kor mecénásának tartott gróf Ráday Gedeonnal és költőtársai többségével, a Komárom melletti Virten nyugvó Baróti Szabó Dáviddal, a korán elhunyt Szentjóni Szabó Lászlóval éppen úgy, mint a pesti remeteként ismert Virág Benedekkel. Csokonai Vitéz Mihályt pe-dig személyes jóbarátjának mondhatta.

Csokonai és Édes nem ismerték egymást 1798 előtt. Édes visszaemlékezései szerint Bédiné Fábrián Julianna költőnő (aki Komárom városában irodalmi-művészi szalont tar-tott fenn) mutatta be őket egymásnak. S. Sárdi Margit erről az alábbiakat írja: „*Fábrián Julianna szerény, de irodalomkedvelő komáromi polgárcsaládba született és élt (az ő házában ismerte meg Lilláját Csokonai Vitéz Mihály).*”²² Visszatérve azonban Édes Ger-gely emlékeihez: „*Már de Vitéz Miskát lehet itt említenem, a’ ki / Szinte Komáromba jött parolára velem, / Ott, hol ugyan vala szép Lilláját vívni hiába / Bármilyen szerelmesen ránk mosolyogna szeme.*”²³

Lilla sikertelen ostroma után Csokonai Édesnél keresett menedéket, fél évig vendégeske-dett barátja nagyvázsonyi otthonában: „*Ő Nagy Vázsonybann szinténn kenyeremre szo-rult és / Ott hat holdnap alatt volt maradása velem. / Míg nem, hogy tsak ugyan Csurgónn neki jutna Tanító / Szék, ki tsinálhattuk Festetics által előbb.*”²⁴ Később ismét felelevenít-te elhunyt barátja emlékét, immár a mindkettejükre oly jellemző, nyelvi bravúrban és iróniában bővelkedő stílusban: „*Miska, te! Már téged sokan is dicsértek, / Kik oly közel, mint én, tán nem is ösmértek, / Koszorút is méltán rakták már fejedre, / A szűz Múzsák mellé ültetvén helyedre, / De én csak azt mondom, nézvén sok éneked, / Hogy élni még tovább kellett volna neked.*”²⁵

Ami Édes Gergely kritikai megítélését illeti, tekintsük át, hogy az évszázadok során kik foglalkoztak a személyével, és hogyan ítélték meg őt! A sor Kazinczyval kezdődik, akinek személyes álláspontja meghatározta Édes Gergely esetében a negatív szemléleti alapot.²⁶ Ezt a véleményt képviselte Schedel-Toldy Ferenc irodalomtörténész és Kölcsey is. De már ekkor ismerünk kivételeket: Vörösmarty ifjúkorának kedvelt szerzője volt Édes Gergely,²⁷ a már említett Aranka György pedig eleve partnernek tekintette a dunántúli protestáns lel-kész. A 19. század végéről meg kell említenünk legkitartóbb életműkutatóját, Abafi Lajost.²⁸ A változást a 19. század második felében Arany János 1860-ban írt *Irányok* című tanul-mánya indította el, amely a maga szigorú álláspontja ellenére újra „felfedezte” a nevezett irány-

zathoz tartozó költőket.²⁹ A folytatás már könnyebben ment: 1932-ben kiadták az *Eredeti oktató meséket*,³⁰ majd 1941-ben Édes Gergelyre felfigyelt Illyés Gyula („a forrásából akadozva kitörő magyar nyelvnek olyan friss ízeit, tiszta színeit őrzik versei, amelyekért hálásak lehetünk szerzőjüknek”³¹), ezt követően pedig Weöres Sándor, aki 1977-ben megjelentette a *Három veréb hat szemmel* című költészettörténeti antológiát.³² Édes Gergely irodalomtörténeti rehabilitációja Bán Imre nevéhez fűződik.³³ A 20. század vége és a 21. század eleje az előzőeknél még bőségesebb kutatásokról tanúskodik. Az 1990-es években az objektív értekezések sorát gyarapította Bíró Ferenc.³⁴ Költőnkkel (is) kapcsolatos irodalomtörténeti újdonságokat tartalmaz Szilágyi Ferenc 1998-ban „Az Ész világa mellett...” címmel megjelent tanulmánykötete.³⁵ Ugyancsak az 1990-es években foglalkozott Édes Gergellyel Kovács Sándor Iván. 1999 áprilisában a költő munkásságáról tudományos konferenciát rendeztek a Pápai Városi Könyvtárban, amelynek anyagából kiadvány született, *Édes Gergely emlékezete* címmel.³⁶ Ugyanezen évben jelent meg a *Mesterkedők* című antológia.³⁷ 2004-ben – szintén Pápan – látott napvilágot Máté István történész kötete *Toll és palást. Édes Gergely és családja: költők és lelkészek* címmel.³⁸ Nem feledkezhetünk meg ifj. Hermann István történészről sem, akinek a nevéhez Édes Gergely kupi éveinek részletes feldolgozása fűződik.³⁹ 2004-ben a szlovákiai Csúzon,⁴⁰ az ottani Művelődési és Kultúrtörténeti Intézet szervezésében – az Édes család találkozója keretén belül – rendeztek emlékkonferenciát *Édes Gergely emlékezete* címmel. A szimpóziumot követően 2005-ben jelent meg – e sorok szerzőjének tollából – *Az Édes Gergely élete és munkássága* című emlékkiadvány.⁴¹

Édes Gergely református lelkész volt, ezért az értékelések sorában utolsóként, de nem utolsó sorban, hadd idézzük Márkus Mihály ny. dunántúli püspök szavait: „[Édes Gergely] versei, műfordításai, „Iramatai és danái”, „keservei és nyájaskodásai” az irodalmi művéség nagyszerű mesteréről vallanak. A műveiből sugárzó, felszabadult, olykor tréfás derű örök szóloán bizonyítja a régiek által jól ismert igazságot: nem az a döntő, hogy hol él az ember, hanem az, hogy mit csinál. (...) A késő puritánus iskolázottságú (...) költő-lelképásztor így teremthetett máig maradandó értékeket.”⁴²

Édes Gergely költői életművének teljes, filológiai igényű értékelése napjainkig még nem történt meg (mintegy 113 000 sort számláló életműről van szó). A költő-lelképásztor léte és tevékenysége mégis mintegy kétszáz esztendeje ott él a magyar kulturális közéletben, s mint hajdan ő maga jósolta: feltámadásra vár. Mindez azt bizonyítja, hogy Madar község szülőföldjének,⁴³ „felújuláskori irodalmunk érdemes költőjének”,⁴⁴ Tiszatarján halottjának⁴⁵ helye van a 18. század második és a 19. század első felének magyar irodalmában.

Jegyzetek

¹ Komárom (ma: Komárno, Szlovákia)

² Madar (ma: Modrany, Szlovákia)

³ Édes Gergely életének rövid kivonása 1826-ban, *Vízöntő havábann. 5-14. sor. In: Édes Gergely emlékezete (szerk.: Csillag István, s. a. r.: Ozsvár Andrea), Pápa, 1999. 19. o.*

⁴ Édes Gergely Élet-Írása 1829-ben, *Vízöntő havábann. 307-324. sor. In: Édes Gergely emlékezete, i. m. 68. o.*

⁵ Hetény (ma: Chotín, Szlovákia)

- ⁶ Martos (ma: Martovce, Szlovákia)
- ⁷ Vö. Abafi Lajos: *Édes Gergely élete = Figyelő, V. (1878), 101-116. o.*
- ⁸ Vö. Katsányi Sándor: *A Parlagi Múzsza költője (Édes Gergely dunántúli éve) = Életünk, 1968. 2. szám, 116-121. o.*
- ⁹ Vö. Abafi Lajos: *Édes Gergely és fia Albert I-II. = Figyelő, XVII. (1884), 228-234, 276-288. o.; Abafi Lajos: Édes Gergely és fia János = Figyelő, XVII. (1884). 360-366. o.*
- ¹⁰ Kiss Gyula: *Édes Gergely ébresztése. Halála 130. évfordulóján = Napjaink, 1997. 10. szám, 2. o.*
- ¹¹ Abafi Lajos: *Édes Gergely élete, i. m. 109. o.*
- ¹² *Az Édes Gergely sírján álló, 1999-ben felújított emlékoszlop szövege (Tiszatarján).*
- ¹³ *Édes Gergely Élet-Írása 1829-ben, Vízöntő havábann. 1095-1116. sor. In: Édes Gergely emlékezete, i. m. 95-96. o.*
- ¹⁴ Tolnai Vilmos: *A leoninus. Budapest, 1892.*
- ¹⁵ Vö. Pándi Pál: *„Édes Gergely több volt, mint leoninusai és rím-mutatványai...” In: A magyar irodalom története 1772-től 1849-ig (szerk.: Pándi Pál), A magyar irodalom története 2. Budapest, 1965. 297-299. o.*
- ¹⁶ Jancsó Elemér: *Az Erdélyi Magyar Nyelvmívelő Társaság iratai. Budapest, 1955. 280-281. o.*
- ¹⁷ Abafi Lajos: *Édes Gergely művei. Figyelő, V. (1878). 186-200. o.*
- ¹⁸ Vö. *Édes Gergely életének rövid kivonása 1826-ban, Vízöntő havábann. 1-1056 sor.; Édes Gergely Élet-Írása 1829-ben, Vízöntő havábann. 1-1182. sor. In: Édes Gergely emlékezete, i. m. 17-53., ill. 55-98. o.*
- ¹⁹ Vö. Abafi Lajos: *Édes Gergely levelezéséből = Figyelő, XIII. (1884). 355-359. o.*
- ²⁰ Vö. Abafi Lajos: *Kazinczy Ferenc és Édes Gergely = I-IV. Figyelő, VI. (1879), 52-60, 145-151, 310-317, 367-378. o.*
- ²¹ Vö. Abafi Lajos: *Édes Gergely és Wesselényi Miklós = Figyelő, XIII. (1882), 195-203. o.*
- ²² S. Sárdi Margit: *A magyar női költészet történetének első fejezete. In: A magyar irodalom története I. A kezdetektől 1800-ig. (2. kiadás.), Budapest, 2008. 553. o.*
- ²³ *Édes Gergely Élet-Írása 1829-ben, 825-828. sor. In: Édes Gergely emlékezete, i. m. 86. o.*
- ²⁴ *Édes Gergely Élet-Írása 1829-ben, 831-834. sor. In: uo. 86. o.*
- ²⁵ Cs. Vitéz Miskáról. *In: Mesterkedők. Antológia (szerk.: Kovács Sándor Iván), Budapest, 1999. 61. o.*
- ²⁶ *Kazinczy egyik levelében mégis azt írta Édes Gergelynek, amit a kiemelkedőbbnek tartott Kisfaludy Sándornak: „Hogy ha az úr a felét a kinyomtatott daraboknak megégette volna (...), úgy az Úr most minden fogyatkozás és köd nélkül nézhetné a maga fényét; úgy az úrnak szíves örömmel nyújtaná minden ízléssel bíró olvasó a megérdemelt borostyánt. (...) Annyi talentum mellett, mint amennyit az úrnak a természet adott, és annyi könnyűség mellett, mint amennyit az Úr maga szerzett magának, (...) s ha egy újabb kiadásban verseinek két harmadát elégeti, az urat legszerencsésebb poétái közé fogja számlálni a mi köz anyánk, Sáros-patak.” (Kazinczy Ferenc levele Édes Gergelynek, 1803. szeptember 1. Közli: Abafi Lajos = Figyelő, VI. (1879), 58. o.) Aligha tévedünk, ha e véleményben a kritika mellett az elismerést is észrevesszük.*
- ²⁷ Vö. Kovács Sándor Iván: *„A honfoglalási eposz hívatott költője, Vörösmarty is lelkes olvasója Édes Gergelynek.” In: Felföldi figyelő. A madari Édes Gergely és életrajzi eposza. http://www.jamk.hu/ujforras/9905_14.htm, 2009. augusztus 20.*

- ²⁸ Abafi Lajos – a fentiekén kívüli – további tanulmánya: Horváth János és Édes Gergely = Figyelő, XII. (1882). 72-77. o.
- ²⁹ Arany János: Irányok (1860). In: Arany János összes művei. XI. Prózai művek 2. 1860–1882. (s. a. r.: Németh G. Béla), Budapest, 1968. 154-170. o.
- ³⁰ Vö. Édes Gergely: Eredeti oktató mesék. (s. a. r. és kiadta: Zsigmond Ferenc), Magyar irodalmi ritkaságok. (szerk.: Vajthó László), VIII. szám. Budapest, 1932.
- ³¹ Vö. Illyés Gyula: Magyar irodalmi ritkaságok. In: uő: Iránytűvel. Budapest, 1975. 95-100. o.
- ³² Vö. Weöres Sándor: Három veréb hat szemmel. Antológia a magyar költészet rejtett értékeiből és furcsaságaiból. Budapest, 1977.
- ³³ Vö. Bán Imre: Losontzi István poétikája és a kései magyar barokk költészet. In: uő: Eszmék és stílusok. Budapest, 1976. 215-228. o.
- ³⁴ Vö. Bíró Ferenc: A felvilágosodás korának magyar irodalma. Budapest, 1994.
- ³⁵ Vö. Szilágyi Ferenc: Erdélyi ritkaságok. Kiadásra váró 17-18. századi szépirodalmi és filozófiai művek marosvásárhelyi és kolozsvári könyvtárakban. V. Édes Gergely levele s kiadási terve az Erdélyi Magyar Nyelvmívelő Társasághoz. In: „Az Ész világa mellett...”. Tanulmányok a magyar felvilágosodás irodalmából. Budapest, 1998. 174-178. o.
- ³⁶ Édes Gergely emlékezete, i. m. 1999.
- ³⁷ Mesterkedők. Antológia, i. m.
- ³⁸ Máté István: Toll és palást. Édes Gergely és családja: költők és lelkészek. Pápa, 2004.
- ³⁹ Ifj. Hermann István: Édes Gergely kupi református lelkész. Kup–Pápa, 1999.
- ⁴⁰ Csúz (ma: Dubník, Szlovákia)
- ⁴¹ Cseh Gizella: Édes Gergely élete és munkássága. Komárom, 2005.
- ⁴² Márkus Mihály: Köszöntő. In: Édes Gergely emlékezete, i. m.
- ⁴³ Édes Gergely legújabb (Nagyvázsony [1966], Kup [2000], Pápaderecske [2000] és Tiszatarján [2004] után sorrendben ötödik), 2004 decemberében felavatott emléktáblája szülőhelye, a madari református templom falán lett elhelyezve. Felirata a következő: „Édes Gergely (1763–1847) református prédikátor, a felvilágosodás jeles költője ebben a templomban részesült a keresztség szentségében. 2004.” 2010. június 30-án ugyancsak Madaron került sor első domborművének leleplezésére, amely Nagy János szobrászművész alkotása, s az Édes Gergely Magyar Tanítási Nyelvű Alapiskola falán kapott helyet.
- ⁴⁴ Lásd a nagyvázsonyi emléktábla feliratát: „Édes Gergely (1763–1847). Felújuláskori irodalmunk érdemes költője Nagyvázsonyban volt református lelkész. Csokonai Vitéz Mihály (1773–1805) 1798-ban hónapokig itt vendégeskedett nála. 1966.”
- ⁴⁵ A madarihoz hasonlóan Tiszatarján közoktatási intézménye is Édes Gergely nevét viseli, és testvériskolai kapcsolatokat ápolnak.